

Náboženství Irulů*

Kamil Zvelebil

Zvolil jsem jako typické příklady dvě tzv. kmenová náboženství Indie, totiž náboženské představy a zvyky kmenového společenství Irulů a náboženské struktury a rituál Todů – obě tyto skupiny jihoindického obyvatelstva hovořící dvěma různými drávidskými jazyky sídlí v pohoří Nílgi. Náboženství Irulů vykazuje silnou hinduizaci, ač o nich podle mého nelze mluvit prostě jako o hinduistech. V naprostém kontrastu je náboženství Todů – jak jeho základy, tak rituál, tak mytologie, protože nemá obdoby nikde jinde v Indii, a pokud lze u nich hovořit o sanskritizaci-hinduizaci, jsou tyto rysy minimální.

Nílgi čili Modré hory jsou horský masív na rozhraní tří jihoindických států, Tamilnádu, Kéraly a Karnátaky. Administrativně jsou součástí Tamilnádu. Jde o oblast zvíci dejme tomu Lucemburska. Tento horský masív dosahuje výše 2636 metrů (Doddabetta). Modré hory jsou předmětem nesmírného zájmu ekologů, antropologů, sociologů a lingvistů, protože tu na poměrně nevelkém území najdou až neuvěřitelné rozdíly ve všech oblastech, od tropické džungle po pastevce k drobným zemědělcům, majitelům plantáží až po administrativní úředníky, kteří pracují na počítačích. Podobná rozmanitost panuje v etnologii, kulturní antropologii, lingvistice, sociologii. Nílgi jsou zkrátka oblastí objevů ve všech možných oborech.

„Původní“ obyvatelstvo Nílgi, tj. různá (snad mezi 16 až 20) kmenová společenství, nepoužívá písma; kulturní transmise se tedy děje výlučně ústním podáním.

Pokud jde o Iruly, téměř vše, co vám o nich povím, je výsledkem mé vlastní práce s nimi a s jejich jazykem, který jsem poprvé popsal jako samostatný jihodrávidský jazyk v roce 1968; v letech 1968, 1976, 1978, 1979 a 1981 jsem prováděl terénní výzkum všech čtyř skupin irulského kmenového společenství.

Irulské náboženství, jak řečeno, je dosti silně prosyceno a ovlivněno hinduismem. Nicméně se v uctívání místních ochranných božstev, v démonologii, v určitých rituálech a zejména v několika mýtech zachovaly zřetelně předhinduistické, patrně drávidské prvky. Než se o Irulech nevědělo téměř nic, tj. před r. 1968, byli vágně označováni jako višnuisté, a to jen proto, že jejich nejposvátnější hora, vysoká 1780 metrů, se nazývá

* Přednáška byla proslouvena dne 10. 3. 2000 na Ústavu filosofie a religionistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Rangasámi Peak, a tedy nese jméno Rangy, Rangasámiho, jedno z označení boha Višnu v hinduismu. Irulové však nejsou višnuisté. jejich náboženství je komplexem předhinduistických prvků s povrchním a rozhodně ne do hloubky jdoucím hinduismem jak šivaistickým tak višnuistickým. Toto náboženství je možno charakterizovat jako funkcionální polyteismus: božstva jsou adoptována jak z normativního hinduismu tak z panteonu tzv. grāmadvatā, většinou božstva ženská, a vedle toho jsou uctívána božstva zřetelně předhinduistického kmenového náboženství, jejichž kult může jít zpátky až k neolitickým lovcům-sběračům. Nejdůležitější jsou právě tato božstva ochranná, božstva sídlišť, klanů a domovů, která mají zajistit baduku, tj. prosperitu společenství.

Nejvyšší úroveň božstev je nejmarkantněji zasažena sanskrtizací-hinduizací. Zcela mlhavý (a pokud vím nikdy rituálně ani jinak neuctívány) je pojem nejvyššího božstva, Párvadi – Paramacivā (tedy původně šivaistická dvojice), vždy jmenovaná „jedním dechem“ jako dvojice, jako by šlo o jedinou entitu.

Další rovinu představují božstva višnuistická: ve stvořitelských mýtech dvojice Ráma a Sítá, ale v oblasti rituální dva bozi, Ranga a Rangasámi. Ranga je podle Iruľů přistěhovalc z Majsúru; usadil se na hoře Rangabottu (tj. Rangaswami Peak) a rovněž ve višnuistickém chrámě v Kárai-madai nedaleko Kójambattúru. Vedle toho se na této rovině objevuje forma Šivy, Máděšúrsámi, uctívány zejména irulským kmenem Úráliů.

Je to třetí rovina, která je jádrem celé hierarchie, rovina ochranných božstev sídlišť a společenství, nejmocnější, nejlépe definovaná, nejkonkrétnější a nejčastěji uctívána božstva. Tato božstva jsou uctívána všemi lokálními obyvateli bez ohledu na klany, linii nebo domácnost. Vedle nich jsou božstva označovaná jako kuladeyva nebo kudumbadeyva, tj. božstva klanů a rodin, a kúretoga, doslova božstva příbytků (domácností). Obě skupiny jsou často identické, a většinou jsou to bohyně.

Pod touto ideově a funkčně nejvýznamnější vrstvou jsou alespoň čtyři, ne-li více, roviny v tomto pořadí: démoni či lépe řečeno démonice (prastaré drávidské slovo péy, DEDR 4438); různé nestvůrní „polobozi“ (müni) a duchové některých zemřelých, strašidla apod. (gölu); upíři (jōke); patrně některá zvířata z džungle (kobry, tygři, divoká kočka bóka, Felis chaus); a konečně hory a stromy a vodstva (méně často), jakož i mytičtí heroičtí předkové, zejména Kóyan u Iruľů (srv. Kóyambattúr – Coimbatore) nebo Kárayya u Úráliů.

Vezměme si konkrétně případ irulské usedlosti Kúňdžapene. Nejvyšší božstvo (beliya beliya toga) je Párvadi Paramacivā, o němž také říkají ulagaku beliyavā, „nejvyšší na světě“. Nicméně je to představa mlhavá, vágní, a v denním životě Iruľů bezvýznamná. Na další rovině je Ranga, daleko konkrétnější. Je uctíván ve dvou podobách: jako působivá, poněkud vzdálená, ale zcela konkrétní hora, Rangaswami Peak (1730 m), kde se

všichni Iruľové scházejí jednou ročně k velké slavnosti; a ve vesnici samé v podobě hliněné sochy představující lovce se psem, několik desítek metrů od místní svatyně, pod jménem Sirungaráya (šři ranga ráya).

V Kúňdžapene je na další – nejvýznamnější – rovině patero ochranných božstev zvaných togándra (plurál): Banimakka, bohyně, jejíž hlavní slavnost se koná v dubnu; Bagavadi – její hlavní svátek je také v dubnu; Tambattekalmarí, bohyně, uctívána zejména v souvislosti s deští a úrodou, v podobě velkého plochého kamene; Padanemári, uctívána přibližně jednou za dva roky. A konečně velice důležité božstvo, Ve:ttetoga, dosl. „božstvo lovu“, které se také nazývá Biliyatoga – „Velké božstvo“, ani mužského ani ženského pohlaví, podle slov mých informantů velice staré a mocné: je uctíváno za dvou okolností. Lovci-sběrači je uctívají před každou významnou loveckou výpravou; a jednou za pět až deset let dlouhotrvající slavností se zvířecími oběťmi.

Každá rodina má jedno či více domácích božstev (toga), přesněji řečeno kúretoga nebo kudumatoga. Kněží, bújä:ri, nenáleží k určité lokalitě, ale k určité svatyni (gudi) nebo k určitému božstvu: např. v irulské vsi Garkijuru stojí proslulá malá svatyně zvaná pégudi, tj. svatyně démonice, která se potuluje po okolních lesích a vsích, ale čas od času vejde do svatyně, kde místní obětník-kněž-šaman jménem Badiran jí obětuje kadidlo, květiny, čerstvou vodu apod., a jednou za rok ji pozve, aby strávila ve svatyni měsíc. Tuto svatyni označil můj irulský informant (znalý angličtiny), Šivarádž, velice roztomile za „traveller's bungalow“.

Jaký je rozdíl mezi toga a péy? Zatímco toga má vždycky jednu podobu, je všudypřítomná a vždy příznivě nakloněná celému společenství a smí ji uctívat kdo chce, péy je téměř vždy ženského pohlaví, je kanni (panna) bez mužského protějšku nebo partnera, může na sebe vzít různou podobu, může působit blahodárně nebo ničivě, je rozmarná, a smí ji uctívat pouze rituální specialista, zejména během každoroční slavnosti (abba).

Vraťme se nyní k Rangasámimu, kterého uctívají nejen Iruľové, ale také do jisté míry Kótové, Sólegové a dokonce Badagové. Jak došlo k tomu, že je uctíván na dvou místech – na Rangaswami Peak a v Kárainadai? Žili dva irulští bratři, starší a mladší bratr. Jednoho dne se pohádali a rozešli se. Když se znovu setkali, ptali se navzájem, co jedli, jakou stravou se živili. „Já se živil mlékem a ovocem,“ řekl mladší. „Já se živil ovocem a mlékem,“ zvolal starší, „a tys jedl maso!“ „To není pravda,“ bránil se mladší. „Tak mi to dokaž,“ zvolal starší, „vyvrhni, cos jedl!“ „Jestliže uděláš totéž,“ řekl mladší. Jenomže starší bratr, který jedl hojně maso, vyvrhl díky své magické moci ovoce a mléko, kdežto mladší, který se živil vegetariánsky, vyvrhl maso, jsa zasažen magickou silou staršího bratra. Rozešli se opět. Starší bratr se usadil na hoře Ranga, kdežto mladší odešel do nížin v Kárainadai.

Máme řadu různých verzí tohoto malého mýtu, ve všech jde však o protiklad vegetariánské versus nevegetariánské stravy. Je významné, že starší bratr je lovec, požírač masa a má magickou moc (jeho očarování mladšího bratra není považováno v místním etickém kódu za „dirty trick“; ukazuje naopak prohnanost, chytrost a magickou schopnost). Je to on, kdo je uctíván na nejposvátnějším místě hor, kdežto mladší bratr vegetarián odchází z hor do nížiny a usazuje se ve višnuistickém chrámku, kde jsou kněžími bráhmani.

Kult Rangy dokumentuje dobře typickou kombinaci předhinduistických prvků s procesem sanskritizace: Ranga je avatárem Višnu-Kršny, ale jeho matka byla irulská bohyně Gópamma, která je matkou (aggve) všech Rangů (tj. Nilagirirangy, Káremaderangy a Biligirirangy Šólegů a Úráliů). Bylo mně zdůrazněno, že Ranga nemá otce, jen matku. Chci ještě poznamenat, že u všech irulsky mluvících společenství byli v nejranějším kultu uctívány vždy bohyně: tak před bohoslužbou pro Rangu je třeba přinést oběť jeho matce Gópammě, u Úráliů je to Puttammádévi, tj. Bohyně Matka Mraveniště, do níž se vtělil heros Mádéšúrsámi, aby se zrodil na zemi a přemohl démona Savanu. Jinou takovou prastarou bohyní je Búmantáyi, Matka Země, uctívána před všemi zemědělskými operacemi (neboť tím ji Irulové zraňují).

Struktura všech irulských rituálních úkonů je trojitý proces odehrávající se ve dvou až třech dnech. Tři části rituálu pozůstávají obvykle z průvodu kolem vsi, kolem sídliště, s hudbou bubnů, fléten a klarinetů. Druhou součástí je vlastní rituál, tj. uctívání božstva nebo démona v místní svatyni v džungli nebo nedaleko vsi, nebo na posvátném místě (kde reprezentují božstvo ploché vztyčené kameny, skály, jezírka nebo velká mrtvá mraveniště, v nichž často žije kobra-brejlavec). Třetí součástí rituálu je slavnostní hostina, doprovázená zpěvy a tanci.

Jsou-li božstva (velice často) představována plochými vztyčenými kameny (kallu), jejich uspořádání vypadá obvykle takto:

Největší kámen představuje čele, tj. vlastní božstvo, jemuž se přináší nekrvavá oběť (kadidlo, ovoce, květiny, čerstvá voda). Po straně / po stranách ústředního kamene mohou být vztyčeny dva nebo více menších plochých kamenů, které představují ženské partnery (manželku / manželky, sestru apod.). Konečně třetí, nejmenší kámen, se nazývá gávutoga a je to jedině tento kámen, na němž se provádí krvavá (netaru, gávu) oběť: krví je potírán jen tento specifický kámen.

Jedním z nejzajímavějších rysů irulského náboženství je jáya, džája, dzája. Vyvstane-li ve společenství nějaký problém, ať osobní či společný, a potřebují-li Irulové božskou radu či pomoc, pozvou božstvo (toga ugádu), aby přechodně vešlo do vybraného muže či ženy. Tato osoba je pak „posedlá“ božstvem, které přijíždí na velkém černém hmyzu (dumbi), vejde do těla zvolené osoby a jejími ústy pak božstvo promluví (často zko-

moleně, nezřetelně), tj. projeví svůj názor, dá svou radu a vysloví své požadavky. Jáyákará, tj. ten, skrze něhož božstvo promluvílo, se probere a o ničem nic neví, jak jsem byl svědkem takové „posedlosti“ bohyní Masani – Puttammádévi 2. a 3. března 1978 ve vsi Úráliū Gundri.

Stvořitelský mýtus o předcích, který mně vyprávěl Rámä z Tudikere v Kúňdžapene v r. 1979, začíná božskou dvojicí Rámou a Sítou, kteří byli na světě sami a proto plní smutku. I vzali z džungle dva divoké (tzv. bahenní) kočky (Felis Chaus Guldenstaedt, irulsky bóka) a vychovali je jako své děti. Dar lidské řeči jim dali pomocí plodu magického stromu nelli (Emblíc myrobalam), načež následovala postupná přeměna koček v lidi – v první lidský pár, v první Iruly. Ráma jim ukázal, jak chodit (do té doby běhaly po čtyřech) a pak poručil kocourovi, aby přeměnil kočku v ženu. Kocour to učinil tak, že ji hnětl v pase tak dlouho, až jí vystoupily nahoře dva prsy a dole dva boky a dvě hýždě. Tito první Irulové se pak živili medem, jedlými kořinky a hlízami (núrekangu a riekangu) a divokým prosem. Zatím stvořili Ráma a Síta také dva první Šólegy. Ti byli tak oškliví, že s nimi Irulové odmítli žít. Zejména ale proto, že Šólegové je neustále špehovali, z očí nespustili, takže Irulové se nemohli sexuálně vyžít. I přišel Ráma, zmenšil Iruly tak, že byli docela maličcí, rozkázal jim, aby prolezli otvorem ve velkém zkameněném mraveništi; na druhé straně získali opět původní podobu, ale Šólegové zůstali za mraveništem, které se tak stalo hranicí mezi oběma kmeny. Poté Ráma štípal první Irulku tak dlouho, až začala krváčet. Tak vznikla první menstruace. Rozkázal jí, aby se v menstruačním období nepřibližovala k muži a zdržela se sexuálního styku. Také jí přikázal, aby se po každé souloži vykoupala. Postupně se oběma Irulům přeměnily drápy koček v lidské nehty a prsty rukou. Protože však byli tito první Irulové bratr a sestra, postavil je Ráma zády k sobě, několikrát jimi otočil, a tak se proměnili v muže a ženu. Poté měli oba sexuální styk, žena otěhotněla a měla dvanáct synů a dvanáct dcer. Ráma tyto sourozence opět postavil zády k sobě, zase jimi otočil, a tak z nich učinil první lidské dvojice, které se staly předky dvanácti kmenů: Irulů, Vedďů, Todů, Kótů, Kurumbů, Paniyanů, Kádu Náyků, Pándyů, Tamilů, Kannadců, Badagů – a Angličanů (totiž všech „bílých“, tedy i nás!).

Je zajímavé, že podle tohoto mýtu jsou jen dva nílgirské kmeny autochtonní: Irulové a Šólegové (skutečně jazykově a kulturně dodnes velice blízcí, příbuzní). Kontrast příroda – kultura (nature-culture opposition) je vyřešena postupnou přeměnou divokého (a velice půvabného) zvířete z džungle, velké bahenní kočky, v lidské bytosti, skrze řadu jednotlivých kroků (nezmínil jsem se o všech), při nichž je Ráma rádcem a učitelem. Typická je důležitá role mraveniště jako hranice jejich území, a také jako poslední faktor přeměny zvířat v lidi. Problém incestu je vyřešen typicky obrácením dvojic zády k sobě a pak zpět – tedy proměnou původního řádu věci.

Tento mýtus není jediným příběhem o vzniku prvních Irulů. Jiný příběh (informant Dása, Kallampalla, 1978) vykládá, že první Iruly stvořil Dharma („Řád“) z potu svého čela, a nato byli vychováni a „civilizováni“ irulskou bohyní, panenskou Valliyammou.